

Emanuel Rádí [1991]

na 13. 3. 1991

Rozvrh

01

Patočka: největší výkon podala česká filosofie v otázce pravdy. Rádí je v tom ohledu vrcholem. I jinak o něm Patočka mluví často s velkým uznáním, i když jindy zase tvrdě a s odstupem.

02

Dlouhá tradice českého myšlení o pravdě – návazání na tzv. 3. Ezdráše (citovat). Citáty z Husa, Jakoubka atd. Co vlastně znamená tato myšlenka? To ještě není filosofie, jen možné filosoféma. Teprve ve filosofické atmosféře začne taková myšlenka pracovat.

03

Rádlové počátky: biolog, soustředil se hlavně na fototropism zvířat a na problémy nervového systému. Měl neobyčejnou schopnost vyhmátnout ve velkých teoriích to nejpodstatnější. Svrchovanou měrou to prokázal v Dějinách vývojových teorií, které vyšly nejprve německy ve 2 svazcích a česky jen jeden svazek, a pak v několika dalších překladech. Citovány jsou ve světové literatuře ještě v šedesátých letech, pokud vím.

04

V závěru českého svazku najdeme první formulace, týkající se pravdy, a právě těm bylo vytýkáno, že jsou subjektivistické. Zde nemusí být sporu, formulace nejsou zrovna šťastné. Přesto má smysl se jim pokusit rozumět ve světle dalšího Rádlova filosofického vývoje.

05

Na závěr své knihy, v níž srovnal různá učení o evoluci, končí Rádí dost podivně tím, že prohlásí: „Kant, Darwin, Haeckel, Mareš, všichni mají pravdu. Ale pravdou nejsou ty formulky, které čteme v jejich knihách a které káží jejich žáci, nýbrž živá pravda jest jen to, co tyto učence k jejich spisům, jejich výrokům vedlo, to neuvědomělé, co jen někdy a bez vůle lidské do vědomí prozáří, co však člověka v jeho jednání vede, co celému jeho životu dává smysl.“ (DVT 551)

06

Rádí neříká: „každý má svou pravdu“, jak to někteří pochopili, což by opravdu byl relativismus a subjektivismus. Dává důraz na „živou pravdu“, která člověka vede, a to nejenom v jeho myšlení, ale ve všem jednání, v jeho celém životě, kterému tak „dává smysl“. Ten smysl svému životu nedává sám člověk, protože si onu pravdu ani pořádně neuvědomuje. Pravda naopak sama jen někdy (!) a bez jeho vůle „prozáří“ do jeho vědomí: pravda tedy sama k člověku aktivně přichází a prosazuje se v jeho vědomí a skrze jeho vědomí v celém jeho životě. Může jistě docházet k poruchám a nepřesnostem, člověk vše správně nepochopí – a tak dochází také k diferencím a rozdílnostem v názorech a v pojetích. Je však základní rozdíl mezi těmi, kdo si pravdy nade vše cení a jsou pro ni ochotni sami sebe nasadit, a mezi těmi, jimž o pravdu vposledu ani nejde, ale o něco jiného, a pravda je jim jen eventuelním prostředkem tam, kde jiné prostředky selhávají nebo nejsou stejně účinné.

07

Přímo se nabízí, abychom se pokusili Rádlovu formulaci jaksi poopravit: není to vlastně tak, že všichni jmenovaní myslitelé a vědci „mají“ pravdu, ale spíše, že jim všem je pravda společná, ba že to je dokonce pravda, která má je. A přesně takto opravil Rádl sám sebe. Po 33 letech, když nemocen na lůžku, kde brzo potom zemře, píše svůj filosofický odkaz, praví: „Nemáme pravdu, řekl bych, nýbrž pravda má nás“ (16).

08

Rádl nikdy nenapsal soustavný výklad toho, jak chápal pravdu. Kdo ho trochu víc studoval a ví, jak pod tlakem událostí a takřka bez oddechu ustavičně psal a přednášel, přednášel a psal, mohl by si pomyslit, že to je spíš náhoda, že se k tomu nedostal pro naléhavější a také konkrétnější, méně teoretické úkoly, méně abstraktní témata. Já sám jsem si z toho odnesl jiné poučení. Rádl celý svůj život otázku pravdy vždy znovu promýšlel a vrátil se k ní i ve své Útěše. Proč se nesoustředil na tuto jedinou otázku a proč se jí dotýká i naposledy jen marginálně? Myslím, že na to dovedu podat odpověď: napsat tématicky zaměřený traktát „O pravdě“ považoval Rádl za filosoficky nemožné a přímo nelegitimní.

09

Od studentských dob jsem se vracel k otázce Rádlova pojetí pravdy a promýšlel jsem každou jeho formulaci. Mělo to jisté povážlivé následky. Čím víc jsem chápal, oč Rádlovi šlo, tím méně se mi zdálo schůdné užívat terminologie tradiční a také terminologie některého ze současných filosofů. Patočka se o Rádlovi kdysi vyslovil, že má „odstrašující myšlenkovou výpravu“ (Čes. vzděl. xx). Měl jsem mu to někdy za zlé, neboť Rádl se tenkrát nemohl bránit, možná, že si to ani přečíst nesměl. Dnes vím, že Patočkova poznámka byla v jistém smyslu věcně oprávněná – ovšem až na to slovo „odstrašující“; znám velice významné myslitele, jejichž terminologická i myšlenková výbava odstrašuje daleko víc – a přece se jejich spisy musíme prokousat, a nakonec toho nelitujeme.

10

Rádl nebyl filosoficky nevzdělaný; tím rozhodně nemůžeme vysvětlit jistou podivnost některých jeho formulací. Byl jako biolog silně ovlivněn Drieschem a vůbec vitalismem, z domácích myslitelů jistě nejvíc Masarykem, takže někteří jej dokonce považují za jediného opravdového Masarykova filosofického žáka. Značný vliv měl na Rádla později Scheler a někteří další myslitelé, kterých sám občas vzpomíná. Ale nejsou to vlivy, které bychom mohli vypožorovat na jeho terminologii, nýbrž souvislosti tu jsou hlavně či výhradně myšlenkové. Někdy jsou terminologicky tak vzdálené původnímu mysliteli, že unikají pozornosti, zatímco jindy je podobnost nápadná, aniž je původní myslitel jmenován, takže zůstáváme na rozpacích, nejde-li o náhodnou shodu formulací.

11

Rádl měl hluboké porozumění pro některé křesťanské tradice, které samotným křesťanům velmi často unikají. Proto viděl celou dosavadní filosofii velmi kriticky, zejména pak její počátky ve starém Řecku. Vytýkal filosofům intelektualismus, a rozuměl tím – řečeno jeho vlastními slovy – diváctví, přezírání životní praxe a opovržení pro životní boj. Když kriticky a polemicky dává zvláštní důraz na to, že základním úkolem člověka je životní praxe, že nikoliv poznání pravdy, nýbrž čin je primární, zatímco poznání pravdy je jeho služebním (DF I,62), bývá to někdy interpretováno jako přiblížení americkému pragmatismu. Také to by však bylo opět nepochopením. Skutečný

Rádlův problém tkvěl jinde.

12

Pro Rádla nešlo o opozici pravdy a praxe, v níž by se na rozdíl od Aristotela filosoficky jednoznačně postavil na stranu praxe proti teorii jakožto vidění pravdy, zírání na pravdu, nýbrž o sám vztah člověka k pravdě. Primární není pro Rádla poznání pravdy, nýbrž vykonání pravdy. Našemu činu není tedy podřízena pravda, nýbrž poznání pravdy. Čin sám, tj. veškerá naše aktivita, celá praxe je ovšem podřízena živé pravdě, o které jsme už slyšeli, že jen někdy a bez vůle lidské do vědomí prozáří.

13

Vztah člověka k pravdě nezačíná tedy tím, že člověk pravdu poznává, nýbrž že ji činí, uskutečňuje, a to velmi často bez plného uvědomění. Právě naopak je to sama pravda, která se člověka zmocňuje a chce mu vládnout. Teprve druhotně začíná mít svou důležitost vědomí, myšlení a poznávání pravdy. To je především možné teprve tam, kde už člověk něco udělal, kde něco prakticky podnikl. Teprve tuto aktivitu může podrobit kritické reflexi a ověřovat si, byla-li pravá či nepravá. To se ukáže ve světle pravdy. Poznat pravdu tedy vlastně značí něco docela jiného, než ta slova říkají: předmětem poznání není vůbec sama pravda, nýbrž nějaká jiná skutečnost, ale ta musí být poznávána ve světle pravdy, a to jest ve své pravé podobě.

14

To ovšem Rádla už vykládám. Ale mám dojem, že jsem mu porozuměl, a jsem mu vděčný za to, co mi svými „divnými“ a podle Patočky „odstrašujícími“ myšlenkovými prostředky nechal nahlédnout a jaké cesty kupředu mi tím otevřel. Když totiž už v Dějinách vývoj. teorií s krajní úporností podtrhuje, že „pravda není ani na papíře, ani v experimentech, ani v rozumu, ani v srdci“, že není „ani ve vědě, ani v filosofii“ (551), ale když naproti tomu řekne, že „jest jen v každém člověku samotném“, má to opravdu hlubší důvod. Pravda nemluví skrze papír ani nevychází najevo prostřednictvím experimentů, není primárně záležitostí ani rozumu, ani srdce (to má být polemický hrot proti Pascalovi), jejími tlumočnicemi nejsou ani vědy, ani filosofie, ale pravda se obrací ke konkrétnímu člověku a jeho oslovuje, a záleží pak na člověku, zda její oslovení uslyší a na její výzvu správně odpoví či nikoliv.

15

Proto také dává Rádl takový důraz na osobní zaujetí, na angažovanost člověka, na lidskou reakci v odpověď na výzvu pravdy: „není skutečné pravdy tam, kde není osobního zaujetí“ (DF I,17). Jde-li o pravdu, nestačí jen konstatovat fakta: „naše výroky o tom, co jest, jsou jakoby provoláním ať žije! a výroky o tom, co není, mají v sobě tón“ ať zhyne! Pravda »vítězí«; není nám dána.“ (DF I,104). To je rozhodující: pravda není danost, není to věc, předmětná skutečnost, jakou lze jen brát na vědomí.

16

Rádl s největší pravděpodobností neznal historické kořeny oné tradice, do které se svým pojetím zařadil; přinejmenším jsem nenašel žádné stopy takové eventuality. A přece nikdo, kdo se Rádlovým pojetím pravdy důkladněji a v souvislostech zabývá, nemůže přehlédnout, že se u nás v tomto století objevují najednou hned tři myslitelé, náležící k nejlepším, jež jsme v té době měli, kteří se důkladněji než ostatní zabývají otázkou pravdy a kteří jsou v tom směru, kterým se vydali, téměř jakýmisi průkopníky: J.B.Kozák, Josef.L.Hromádka a Emanuel Rádl.

17

Proč říkám „téměř“? Protože za průkopníky v plném smyslu tu musíme považovat myslitele mnohem, mnohem dávnější. Už jsme hned na začátku připomněli 3. Ezdráše a jeho vliv na Husa, Jakoubka, Rokycany a vůbec myšlení první reformace u nás. Ale ani tam to nezačalo. Již církevními Otcí často citované formulace 3. Ezdráše představují vlastně polemiku s řeckým chápáním pravdy a vůbec s řeckým myšlením. Počátky jsou někde u proroků, ba snad ještě starší. Vždyť pravda je v hebrejštině téměř totéž co víra (ale ne víra, jak ji dnes posunutě chápeme).

18

Něco by proto chybělo, kdybychom si nepřipomněli, jak Rádl navazuje na ono staré dědictví také v chápání víry. Zase bez jakýchkoliv náznaků, že Rádl důkladně ohledal kořeny ježíšovského a vlastně už prorockého chápání víry/pravdy, Rádl téměř neomylně míří k tomu podstatnému. Víra je pro něho nakloněnost k činu na základě převzetí odpovědnosti za uplatňování „toho pravého“ proti tomu, co jenom jest.

19

„Věřiti tedy vůbec neznamená věřiti v nějaké formule ať náboženské, ať vědecké, ať filosofické, nýbrž znamená s otevřenou myslí a s čistým srdcem, lidsky, se spoléhati, že existuje světový řád a já že jsem také zaň odpověden.“ (1921, Náb. a polit.)

20

V DF I,287 píše Rádl o „důvěře člověka k činu nachýleného v absolutní skutečnost“; o 7 stránek dříve říká, že „spoléhání člověka, k činu nachýleného, na Boha sluje v evangeliích víra“, a proto „víra záleží v odevzdanosti“ (280). A tak „víra není vůbec věděním ani o věcech přirozených ani nadpřirozených, nýbrž je důvěrou člověka k činu se odhodlávajícího“ (v DF I,435).

21

Kdybychom měli obojí sjednotit, mohli bychom říci: víra je praktické, životní spolehnutí na pravdu, založené na důvěře, že za všech okolností je zásadní rozdíl mezi tím, co je dáno, a tím, co „platí“, co „má být“, co je „to pravé“. Akt víry vede k zprostředkujícímu činu nápravy toho, co jenom jest. Může tak učinit jenom tak, že se ve své aktivitě odevzdá pravdě.

Praha, 12. 3. 1991